

dr hab. Krystyna Szczechowicz
Katedra Postępowania Karnego
i Prawa Karnego Wykonawczego
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko Mazurski
w Olsztynie

RECENZJA

pracy doktorskiej Pana mgr Arkadiusza Doriana Leśniaka - Moczuka
pt. „Przejawy demoralizacji nieletnich. Analiza prawno-kryminologiczna”, Białystok 2020,
napisanej pod kierunkiem Pani prof. dr hab. Ewy M. Guzik – Makaruk

I. Ocena wyboru tematu rozprawy doktorskiej

Temat rozprawy doktorskiej Pana mgr Arkadiusza D. Leśniaka – Moczuka jest niezwykle aktualny i atrakcyjny z co najmniej kilku powodów. Przejawy demoralizacji nieletnich, w tym popełnianie przez nich czynów karalnych są zjawiskiem obserwowanym we wszystkich krajach niezależnie od ustroju społeczno-politycznego. Doktorant w sposób przekonujący przedstawił uzasadnienie wyboru tematu. Słusznie zwrócił uwagę, że zmiany w związane z postępem technologicznym oraz kulturowe i ekonomiczne powodują, że w znaczący sposób poszerzyły się źródła zagrożeń dla młodzieży, a jednocześnie obszary działania nieletnich sprawców. Jaskrawym przykładem jest tu przemoc w sieci do niedawna zwykle określana terminem cyberprzemoc. Nie jest on jednoznacznie przypisany do przemocy rówieśniczej, ale niewątpliwie w tym kontekście używany jest najczęściej. W części polskojęzycznych tekstów poświęconych tej problematyce stosuje się anglojęzyczny termin *cyberbullying*. Pojawia się tu najczęściej: nękanie, straszenie, szantaż, publikowanie lub rozsyłanie ośmieszających, kompromitujących zdjęć, filmików, informacji oraz podszywanie się w sieci pod inną osobę. Przeciwdziałanie tego rodzaju działaniom wymaga przede wszystkim doskonałego zrozumienia tego zjawiska. W to zadanie doskonale wpisuje się praca doktorska Pana mgr Arkadiusza D. Leśniaka – Moczuka. Nader istotne znaczenie mają tu badania przeprowadzone w szkołach podstawowych i gimnazjalnych w Rzeszowie i Białymstoku, w ramach międzynarodowego projektu badawczego The International Self-Report Delinquency Study -ISRD-3, przeprowadzonego przez Northeastern University College of Social Sciences and Humanities w USA i ich dogłębna analiza przeprowadzona

przez Doktoranta. W naszym piśmiennictwie brak takich aktualnych analiz i ocen z zakresu demoralizacji nieletnich. Tym samym dzieło Pana mgr Arkadiusza D. Leśniaka – Moczuka jest oryginalnym opracowaniem wypełniającym lukę w tym zakresie.

II. Ocena warsztatu badawczego

Doktorant zawarł rozważania metodologiczne dotyczące badań empirycznych w Rozdziale I. W rozdziale tym klarownie przedstawiono „cel i przedmiot badań” (s. 13-16), „problemy i hipotezy badawcze” (s. 16-22) oraz metody, techniki i narzędzia jakimi posłużono się w toku badań (s. 22-26). Przyjęte hipotezy i problemy badawcze zostały sformułowane w sposób pozwalający w pełni osiągnąć cel badań.

Doktorant wskazał cel główny, którym była ocena polskiego prawodawstwa z punktu widzenia efektywności przepisów prawa w zakresie przeciwdziałania przejawom demoralizacji oraz przestępczości nieletnich, a także przedsięwzięć profilaktycznych podejmowanych wobec nieletnich – na tle analizy przyczyn, motywacji i stanu demoralizacji nieletnich w świetle wyników przeprowadzonych badań. Ocena polskiego ustawodawstwa miała doprowadzić do udzielenia odpowiedzi na pytanie - w jakim zakresie obowiązujące w Polsce ustawowe środki prawne zapobiegające i przeciwdziałające demoralizacji i przestępczości nieletnich wymagają dostosowania do przemian społecznych? Dalej Autor formułuje szczegółowe pytania badawcze: „jaki jest zakres koniecznych zmian ustawowych, aby podejmowane przez państwo działania profilaktyczne wobec przejawów niedostosowania społecznego i zachowań dysfunkcyjnych osób nieletnich wykazały większą skuteczność?; czy ustanowiona w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich cezura wieku nie budzi wątpliwości z punktu widzenia adresatów jej norm?”. Kolejny problemem badawczy to: „jakie są uwarunkowania i motywacje przejawów demoralizacji nieletnich oraz skali takich zachowań w dzisiejszej populacji, funkcjonującej w społeczeństwie ponowoczesnym?”. Tak postawiony problem badawczy został uzupełniony o liczne pytania szczegółowe (s. 20-21).

Jasne sformułowanie problemów i pytań badawczych znakomicie ułatwiają odczytanie intencji Autora, a także czynią uzasadnionymi postawione przez Niego hipotezy badawcze.

Doktorant przedstawił dwie zasadnicze hipotezy badawcze:

1. ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, jako podstawowy akt prawny mający na celu przeciwdziałanie demoralizacji i przestępczości nieletnich, wymaga gruntownej zmiany ukierunkowanej na efektywne przeciwdziałanie zachowaniom dysfunkcyjnym nieletnich ponieważ aktualnie

obowiązujące przepisy prawne regulujące przedmiotową materię nie są adekwatne do zmieniającej się na przestrzeni lat rzeczywistości;

2. przyczyny oraz natężenie przejawów demoralizacji nieletnich: piractwo internetowe (film, muzyka), zranienie zwierzęcia, robienie graffiti, noszenie ze sobą broni, kradzież ze sklepu, kradzież bez przemocy, udział w bójce w miejscu publicznym, dewastacja mienia szkolnego, okradzenie samochodu, groźenie w celu odebrania pieniędzy, pobicie powodujące uszkodzenie ciała, kradzież roweru, sprzedaż narkotyków, włamanie celu celu dokonania kradzieży, kradzież motoru lub samochodu, kontakt z używkami takimi jak: alkohol, marihuana/haszysz, „miękkie” narkotyki, środki nasenne i uspokajające, „twarde” narkotyki, są powiązane z oddziaływaniem czynników zróżnicowania regionalnego, społeczności lokalnej, religii i migracji, trajektorii życiowych, otoczenia rodzinnego, środowiska szkolnego, grup rówieśniczych, struktury psychicznej i stanów emocjonalnych.

Do tych hipotez badawczych Doktorant sformułował szczegółowe hipotezy badawcze (s. 19-22).

W konsekwencji metodologiczna konstrukcja rozprawy jest prawidłowa, co ułatwia powiązanie rozważanych treści w kolejnych rozdziałach z osiągniętymi konkluzjami.

Na koniec należy docenić prezentację wyników badań oraz opracowanie na ich podstawie autorskich wniosków i postulatów. Wyniki badań empirycznych przedstawiono w licznych tabelach, co doskonale ułatwiło ich poznanie.

III. Treść i struktura rozprawy doktorskiej

Rozprawa składa się ze Wstępu, pięciu rozdziałów oraz Zakończenia. Doktorant dodatkowo wyróżnił Bibliografię, wykaz wykorzystanych aktów prawnych i ich projektów, uchwał i orzeczeń Sądu Najwyższego, wykaz tabel, a także Aneks, w którym znalazł się kwestionariusz badań wraz z załącznikami.

Należy zauważyć, że we Wstępie nastąpiło wprowadzenie do zagadnień będących przedmiotem rozprawy, określono przedmiot badań i cele rozprawy. Rozdział I zawiera metodologię badań empirycznych, stanowiąc tym samym konieczny fundament pod rozważania zawarte w rozdziale IV, w którym zaprezentowano wyniki badań empirycznych i dokonano ich analizy.

Rozdział II został zatytułowany „Granice nieletniości w ujęciu kryminologiczno – prawnym”. Doktorant w paragrafie pierwszym przedstawił analizę o charakterze historyczno-

prawnym w zakresie odpowiedzialności nieletnich w zależności od wieku, poczynając od prawa rzymskiego. Szkoda jednak, że nie odniósł się do formuły odpowiedzialności warunkowej przyjętej w tym prawie i konieczności uwzględniania indywidualnego stanu rozwoju nieletniego oraz oceny, czy był on zdolny do rozumienia swego czynu. Jak wskazał M. Cieślak wprowadzenie przez prawo rzymskie kryterium rozeznania wyprzedzało o wiele stuleci nowoczesną naukę o poczytalności jako o istotnej przesłance winy, rozumianej jako subiektywna podstaw odpowiedzialności karnej. Koncepcja ta miała wpływ na wszystkie późniejsze systemy karne aż do naszych czasów (M. Cieślak, Od represji do opieki: rzut oka na ewolucję zasad odpowiedzialności nieletnich) *Palestra* 1973, nr 17/1(181), s. 34).

Pisząc na s. 47 o regulacjach Kodeksu karnego z 1932 roku zapewne przez omyłkę Autor wskazał, że zwierzał on odrębne regulacje dotyczące młodocianych, po czym odnosi się w kolejnych zdaniach do regulacji, co do nieletnich. Żałować także należy, że choćby ogólnie nie opisał rozdziału XI tego kodeksu zatytułowanym „Postępowanie z nieletnimi”. Rozdział ten regulował zasady odpowiedzialności nieletnich za czyny zabronione przez ustawę jako przestępstwa wiążąc je z wiekiem, rozeznaniem i rodzajem stosowanych środków. W stosunku do nieletnich sprawców czynów zabronionych pod groźbą kary w wieku do lat 13 oraz nieletnich, którzy popełnili taki czyn bez rozeznania po ukończeniu 13, a przed ukończeniem 17 roku życia, jedynymi środkami stosowanymi przez sąd mogły być środki wychowawcze (art. 69 § 1 pkt. a i b). Natomiast w stosunku do nieletnich sprawców czynów zabronionych popełnionych z rozeznaniem przez sprawców między 13 a 17 rokiem życia sąd miał stosować umieszczenie w zakładzie poprawczym (art. 70), lub, gdy nie było to celowe ze względu na okoliczności czynu, charakter nieletniego albo warunki jego życia i otoczenia, środki wychowawcze (art. 71).

W związku z postawioną przez Autora szczegółową hipotezą badawczą, iż w celu jasnego określenia adresatów norm zawartych w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich prawodawca powinien określić dolną granicę wieku uzależniając ją od dojrzałości szkolnej (s. 20) i postulatem *de lege ferenda*, iż należy dokonać dookreślenia terminu „nieletni” i powiązać go z osiągnięciem odpowiedniego poziomu dojrzałości psychicznej, osobowościowej, społecznej i kulturowej, predestynującego małoletniego do podjęcia nauki w szkole, celowe było odniesienie się do wcześniejszych prób regulacji tego zagadnienia.

Istotnie twórcy Kodeksu karnego z 1932 r. tak jak w innych ówczesnych postępowych kodyfikacji, nie wprowadzili granicy minimalnej wieku „nieletniego”, do którego miały zastosowanie przepisy kodeksu, wychodząc z założenia, że proponowane przez nich środki są

wystarczająco różnorodne i elastyczne, aby mogły być stosowane wobec wszystkich osób w wieku do 17 lat.

Praktycy krytykowali takie rozwiązanie wskazując, że wczesne zetknięcie się małego dziecka z organami wymiaru sprawiedliwości może być dla niego szkodliwe. Zwracano uwagę na to, iż nawet w wypadkach, gdy wydawana była decyzja o odmowie wszczęcia postępowania, to następowało to po uruchomieniu procedury sądowej. Dziecko było już przesłuchiwane, nawet przez milicję, co mogło u niego prowadzić do wystąpienia wstrząsu psychicznego.

Efektem tej dyskusji był zapis w wydanej przez Ministra Sprawiedliwości instrukcji do postępowania w sprawach nieletnich, która weszła w życie 1 kwietnia 1951 roku (Dz. Urz. Wymiaru Sprawiedliwości z 1951 r., Nr 3, poz. 20). Paragraf 2 stanowił, że „W stosunku do nieletnich poniżej lat 7 po przeprowadzeniu śledztwa i po przesłuchaniu w razie potrzeby nieletniego – należy postępowanie karne umorzyć bez stosowania środków wychowawczych, chyba, że szczególne względy i okoliczności sprawy przemawiają za zastosowaniem tych środków”. Powyższa instrukcja została zmieniona zarządzeniem nr 14/54 Ministra Sprawiedliwości z 30 stycznia 1954 r. o zmianie instrukcji do postępowania karnego w sprawach nieletnich ((Dz. Urz. Wymiaru Sprawiedliwości z 1954 r., Nr 2, poz. 6), które stanowiło, że: „w stosunku do nieletnich poniżej 10 lat po przeprowadzeniu w miarę potrzeby śledztwa lub dochodzenia należy postępowanie karne umorzyć bez stosowania środków wychowawczych chyba, że szczególne względy i okoliczności przemawiają za ich stosowaniem”.

Tak więc od 1954 do 1983 r. stosowany był w sądownictwie dla nieletnich przepis o charakterze instrukcyjnym, który dotyczył sfery materialnoprawnej, gdyż ustalał granicę nieletniości, od której należało stosować środki wychowawcze, co było wbrew zapisowi ustawy.

Autor przemilczał także istotną zmianę w aspekcie odpowiedzialności nieletnich za czyny zabronione, a mianowicie wprowadzenie przez Kodeks karny z 1969 r. możliwości odpowiedzialności karnej za popełnienie najcięższych przestępstw nieletnich, który w chwili czynu ukończyli 16 lat.

Doktorant Rozdziale II odniósł się nadto do sytuacji prawnej osób małoletnich na gruncie prawa cywilnego i postępowania cywilnego. Przedstawił nadto definicje funkcjonujących na gruncie prawa polskiego pojęć „nieletni”, „małoletni” oraz „młodociany”. Skonfrontował to z terminologią przyjętą na gruncie regulacji prawnych Niemiec i Austrii. Rozdział ten nie został rozbudowany w sposób znaczący, tzn. paragrafy nie zostały rozpisane

na punkty, co można było rozważyć by rozgraniczyć w paragrafie pierwszym, część historyczną od zagadnień terminologicznych i analizy regulacji Kodeksu karnego. Paragraf drugi zawiera rozważania na temat pojęcia młodzieży na gruncie nauk społecznych. Prowadzone prawidłowo w tym zakresie rozważania oparte są o dobrze dobraną literaturę.

Rozdział III jest zatytułowany „Demoralizacja i czyny zabronione nieletnich w ujęciu prawnym – kryminologicznym”. Został on podzielony na dwa paragrafy. W pierwszym z nich aczkolwiek tytuł odnosi się tylko do dwóch pojęć: „patologii społecznej” i „demoralizacji nieletnich”, to Doktorant dokonał szerokiej analizy szeregu innych pojęć, w tym „dysfunkcja”, czy „zachowania dysfunkcyjne” (s. 91 i n.). Powyższe ma o tyle istotne znaczenie, że Autor formułując wnioski *de lege ferenda* proponuje by zastąpiono użyty w ustawie z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich termin „demoralizacja nieletnich” określeniem „zachowania dysfunkcyjne”. Żałować należy, że paragraf ten nie został podzielony na punkty i nie wyodrębniono w szczególności analizy wskazanych powyżej pojęć.

Paragraf 2 Rozdziału III zawiera analizę pojęcia „demoralizacja” użytego w ustawie z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich. Rozważania zawarte w tym rozdziale mają duży ładunek informacyjny i są przedstawione w sposób interesujący dla czytelnika. Da się jednak zauważyć pewne przeoczenia. Autor omawiając np. katalogi substancji psychoaktywnych i ich podziały prezentowane w literaturze przedmiotu i ustawodawstwie odwołuje się na s. 123 do ustawy z dnia 24 kwietnia 1997 r. o przeciwdziałaniu narkomanii, nie wskazując, że ustawa ta już nie obowiązuje. O tym pisze dopiero na stronie 130. Wydaje się, że bardziej niż odnoszenie się do regulacji ustawy z 1997 roku celowe byłoby poruszenie wymuszonych koniecznością walki z „dopalaczami” zmian ustawy 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii, wprowadzonych ustawą z dnia 20 lipca 2018 r. Problem, z którym musiały się zmierzyć wszystkie państwa polegał na tym, że ustawodawstwa nie nadążały za wytwarzaniem nowych rodzajów substancji wykazujących działanie na ośrodkowy układ nerwowy. Ustawodawca polski ustawą z dnia 20 lipca 2018 r. wprowadził do ustawy o przeciwdziałaniu narkomani definicję legalną „nowej substancji psychoaktywnej” (art. 4 pkt 11a). Autor jednak nie przeoczył problemu dopalaczy i odniósł się do niego na stronie 137, zabrakło jednak odwołanie się do tego w jaki sposób rozwiązano ten problem na gruncie prawa polskiego. Rozważania oparte są na bogatej literaturze ale pracę niewątpliwie wzbogaciłoby odwołanie się do orzecznictwa, choćby przy omawianiu regulacji Kodeksu karnego odnośnie udziału w grupie albo związku mającym na celu popełnienie przestępstwa.

Rozdział IV empiryczny jest tyleż obszerny, co wartościowy. Doktorant dokonuje analizy wyników badań ankietowych przeprowadzonych w szkołach podstawowych i gimnazjalnych w Rzeszowie i Białymstoku, w ramach międzynarodowego projektu badawczego The International Self-Report Delinquency Study -ISR3-3.

Wyniki badań empirycznych przedstawiono w licznych tabelach, co doskonale ułatwiło ich poznanie. Na lepsze zrozumienie przeprowadzonych badań pozwalało dodatkowo zamieszczenie w Aneksie kwestionariusza badań wraz z załącznikami. Prezentacja wyników badań była podstawą sformułowania przez Doktoranta autorskich wniosków i postulatów. Wskazał on determinanty i motywy popełniania czynów zabronionych przez nieletnich. Interesujące szczególnie były rozważania i wnioski odnoszące się do zakresu i charakteru wpływów regionalnych i środowiska lokalnego, migracji i religii.

Rozdział V pt. „Działania prewencyjne i profilaktyczne wobec nieletnich” podzielony został na dwa paragrafy: Podstawowe różnice i podobieństwa prewencji kryminalnej i profilaktyki oraz Programy profilaktyczne i działania prewencyjne wobec młodzieży. Autor, co istotne dokonuje oceny skuteczności zaprezentowanych oddziaływań prewencyjnych i profilaktycznych. Zwraca uwagę i przytacza trafnie argumenty na konieczność dostosowania tego rodzaju działań do współczesnych uwarunkowań społecznych i zagrożeń skutkujących społecznym niedostosowaniem nieletnich.

Rozprawę wieńczy Zakończenie. Stanowi ono rekapitulację najważniejszych spostrzeżeń z przeprowadzonych badań teoretycznych i empirycznych. Doktorant w ten sposób potwierdza zasadność poczynionych uprzednio założeń i uznaje, iż swoje cele badawcze osiągnął. Wnioski płynące z przeprowadzonych badań są dojrzałe, potwierdzają gruntowną znajomość Autora opisaną problematyki.

IV. Ocena formalnej strony pracy

Rozprawa doktorska mgr Arkadiusza D. Leśniaka – Moczuka jest napisana na dobrym poziomie naukowym. Doktorant wykazuje duży stopień samodzielności, a tym samym naukowej dojrzałości w rozwiązywaniu kwestii trudnych i dyskusyjnych, potrafi odnieść się krytycznie do prezentowanych w literaturze opinii i poglądów. Język dysertacji jest poprawny, odpowiada standardom języka prawniczego charakterystycznym dla prac naukowych. Użyte sformułowania, sposób formułowania poszczególnych myśli i ich uzasadnienie są poprawne. Ujednolicić należałoby tylko pisownię nazwy ustawy „Kodeks karny”, np. na s. 47 na początku strony oba człony nazwy pisane są z dużej litery, po czym

w czwartym zdaniu na tej stronie mamy „Kodeks karny”, podobnie na s. 48. Przypisy do tekstu sporządzone są starannie, zgodnie ze standardami. Właściwie dokumentują one wykorzystanie myśli innych autorów oraz inne źródła pochodzenia wiedzy spożytkowanej w pracy. Jest ich aż 577, przy czym Autor zastosował jednolitą numerację w obrębie całej pracy.

Rozprawa jest dobrze udokumentowana poglądami doktryny oraz aktami prawnymi. Doktorant wykorzystał 413 pozycji literatury, głównie polskiej ale i zagranicznej.

Praca liczy 371 stron. Jest zatem obszerna jak na pracę doktorską z zakresu prawa, a jednocześnie jest w pełni wystarczająca do zaprezentowania całości podjętej problematyki. Chciałabym także podkreślić walor połączenia rozważań teoretycznych z analizami empirycznymi. Jest to podejście nader kompleksowe, a skutkujące całościowym obrazem problemu przejawów demoralizacji wśród młodzieży.

V. Wnioski końcowe

Mając na uwadze wszystkie powyżej przytoczone argumenty wyrażam opinię, że praca doktorska Pana mgr Arkadiusza Dorian Leśniaka – Moczuka pt. „Przejawy demoralizacji nieletnich. Analiza prawno-kryminologiczna” przez to, że dotyczy oryginalnego i niebywale ważnego problemu dla życia społecznego i nauki prawa oraz dla ustawodawcy, a poprzez trafną krytykę aktualnych instrumentów zwalczania i zapobiegania demoralizacji nieletnich oraz podanie propozycji naprawienia tej sytuacji – jest dziełem, które oceniam bardzo wysoko. Pomimo wskazanych wyżej potknięć i niedociągnięć, rozprawa doktorska Pana mgr Arkadiusza Dorian Leśniaka-Moczuka zasługuje na pozytywną ocenę i może stanowić podstawę do dalszego procedowania w ramach przewodu doktorskiego. Rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, a Kandydat do uzyskania stopnia naukowego doktora w obszarze nauk społecznych w dziedzinie nauk prawnych w dyscyplinie prawo wykazał się w pracy ogólną wiedzą teoretyczną oraz umiejętnością prowadzenia pracy naukowej. Podniesione zaś uwagi o charakterze formalnym dotyczą tylko kolejnego etapu postępowania z tą rozprawą, a mianowicie jej wydania drukiem, i nie mają wpływu na pozytywną ocenę pracy. Praca zasługuje na wyróżnienie, o co niniejszym wnioskuję.

Olsztyn, 16 marca 2021 roku